

A.

Archeologie a problematika
13. století

Česká archeologie a studium problematiky 13. století

(Teze referátu)

JAN KLÁPŠTĚ

1. Úvod

Pojem problematika 13. stol. chápeme jako zjednodušené označení problematiky přechodu mezi raným a vrcholným středověkem. Vlastní chronologický záběr proto v závislosti na povaze řešených otázek často přesahuje dolní i horní časovou mez samotného 13. stol. Důvody pro koncentrací zájmu na problematiku 13. stol. jsou jistě zřejmé. Spolu s historickou závažností tohoto přechodného období ji podmiňuje i přesvědčení, že právě zde, při studiu kontinuity a diskontinuity mezi starší a mladší situací, se středověké archeologii nabízí závažné příležitosti k naplňování jejího hlavního smyslu, příspěvku k celkovému historickému poznání. Celé rozpětí takto orientovaného archeologického studia, od formulace otázek k interpretaci výsledků, přitom probíhá v těsném kontaktu s ostatními medievistickými obory a obecná použitelnost archeologických výsledků závisí na přechodu od vlastních archeologických informací k plnohodnotným historickým faktům. Úspěch archeologického studia problematiky 13. stol. tedy do značné míry závisí na soustavném naplňování požadavků, které alespoň v našich zemích vedly ke vzniku moderní archeologie středověku.

Zaměření referátu mohlo v mnohém navazovat na dosavadní archeologické konference a příslušné sborníky, které postupně shrnovaly i aktuální výsledky v jednotlivých částech problematiky 13. stol. Proto bylo možné odstoupit od bilančního přehledu a soustředit se na několik okruhů otázek, k nimž se ve směr obrací živý diskusní zájem. Pokus o jejich soustavný výklad ovšem mj. přesahuje možnosti sborníku *Archaeologia historica*. Proto se omezujeme na vybrané teze referátu.

2. Postup středověkého osídlování, jeho periodizace a terminologie

Při studiu tzv. výstavby země připadá archeologii výjimečné postavení, vyplývající ze skutečnosti, že jedině archeologické prameny dovolují přímé poznávání vývoje středověkého osídlování v celém jeho časovém rozpětí. Zvláštní význam ovšem připadá dokumentaci raně středověkého vývoje, písemnými a dalšími prameny neosvětlovaného buď vůbec nebo jen značně nerovnoměrně. Cesta od tohoto prostého teoretického konstatování k využití potenciální možnosti je ale značně složitá. Dlouhou dobu jsme považovali za hlavní a takřka jediný nedostatek absenci katastru příslušných nálezů, dostatečně ovšem chronologicky roztříděného. Naléhavá potřeba takového katastru je jistě nesporná, zahraniční i domácí příklady však ukazují závažné meze jeho vlastní vypovídací hodnoty. Mapy osídlení vytvořené dlouhodobou „tradiční“ archeologickou praxí se totiž svou reprezentativností většinou podstatně od-

lišují od výsledků založených na soustavných průzkumech a na soustavné záchranné činnosti. — V diskusi o řešení připadají v úvahu dvě základní možnosti. Archeologové v již několika evropských státech usilují o podrobnou inventarizaci, jednotně pokrývající široká teritoria. Vzhledem ke kapacitnímu vytížení nemůže zřejmě česká archeologie o obdobně náročném projektu uvažovat. Východiskem by však měla být série podrobně studovaných regionů, přinášející kvalitní vzorky a postupně skládající dokonalejší představu o sídelním vývoji v rámci Čech. Tato koncepce je přitom v podstatě obsažena v současné praxi; třeba dbát na její soustavné rozvíjení a s větší pozorností bude zřejmě třeba zajišťovat srovnatelnost dosahovaných výsledků.

Dostupná archeologická evidence jednoznačně vyvrací představy o po staletí statickém obrazu raně středověkého osídlení, o neschopnosti populace před 12. stol. „zaútočit na hradbu lesů“ apod. Svědectví o rozšiřování české sídelní ekumeny již od příchodu Slovanů v podstatě odpovídá archeologickým výsledkům z dnes již několika částí střední Evropy (zejm. z Polska a obou německých států). Uvedené výsledky představují už 2. polovinu 1. tisíciletí jako dobu postupu osídlení a tedy jako dobu nepochybného demografického růstu. O dlouhodobém postupu raně středověkého osídlování nemusíme tedy v Čechách pochybovat. Ve značně složité situaci se ale ocitáme při snaze tento proces podrobněji přiblížit a zachytit jeho dynamiku v rámci země. V podstatě obecná shoda platí v označování 12. stol., a zvláště 2. poloviny 12. stol. a počátku 13. stol. jako doby zvýšené osídlovací aktivity. Důkladnější rozbor tehdejšího vývoje ale teprve očekáváme od dokončovaných regionálních studií. V závěru raného středověku zachycujeme v řadě oblastí široce rozloženou síť osídlení, v základním hrubém rozvržení už nápadně blízkou stavu známému z vrcholného středověku. Tento jev bývá poprávu oceňován, zároveň ovšem třeba zdůrazňovat podstatné rozdíly v charakteru raně středověkého a vrcholně středověkého osídlení. Raně středověký vývoj totiž spojuje v podstatě shodný typ vesnických sídlišť, jejich stavební podoby a zřejmě i struktury příslušného zázemí. Zásadní kvalitativní předěl vyvolával nástup vrcholně středověké vesnice. Nová podoba vesnice se pochopitelně prosazovala se značnými regionálními rozdíly, různá byla nejen doba počátků těchto změn, ale diferencovaný byl i jejich výsledek. Pomineme-li některé okrajové části země, sledujeme dnes už početné příklady změn vesnice od doby kolem poloviny 13. stol. Projevují se ve dvou základních sférách. Při zakládání nových sídlišť mohly vrcholně středověké vsi vznikat již přímo, ve starších sídelních oblastech se nástup posuzovaných inovací neobešel bez strukturálních změn vesnice a jejího zázemí. Vzhledem k rozsahu sídelní ekumeny před nástupem vrcholně středověkých změn (ta již zahrnovala zemědělsky nejdůležitější oblasti země) spočíval rozhodující význam právě v proměně charakteru staršího osídlení. I zde tehdy ustupoval podíl lesů a již dříve osídlené plochy se podstatněji měrou sjednocovaly.

Předchozí značně zjednodušený nástin vytváří i podklad k poznámce o terminologických otázkách. Nechceme přeceňovat jejich význam, ale zároveň není pochyb, že užívaná terminologie by pokud možno měla odrážet náš postoj k interpretaci středověkého osídlování. Dnes užívaná terminologie zůstává značně nejednotná a mj. se v ní projevují i vazby s již překonanými etapami bádání. Trvalé rozdíly provázejí základní pojem kolonizace. V širokém vymezení již od počátků slovanského osídlení chápal kolonizaci H. Jireček (1857), zcela obecně ji např. o sto let později vymezoval F. Graus (1957, 79). U V. Novotného (1937, 462) a J. V. Šimáka (1938, 504n) je sice připomínán širší význam kolonizace, vlastní výklad se ale soustředil na tzv. kolonizaci

německou. Toto pojetí třeba ale vidět v kontextu tehdejších možností, odkázaných výhradně na písemné prameny a na rovněž interpretační výrazně po-
znamenávaných sídelní teorií R. Gradmanna. I dnes se někdy setkáváme se
zúžením pojmu kolonizace na dobu od 11.—12. stol. či dokonce až do 2. polo-
viny 12. stol. Toto dnešní terminologické zúžení se snaží ohraničit dobu zvý-
šené osídlovací aktivity (cf. např. Zemlička 1978, 61; připomeňme i úvahy
o určité paralele s obsahem termínů Rodung a Kolonisation u některých ně-
meckých badatelů, cf. Nový 1979, pozn. 106). Důraz se přitom obrací na kvan-
titativní stránku osídlování, kvalitativním aspektům připadá až druhořadý
význam. Při současných znalostech raně středověkého sídelního vývoje zů-
stává ovšem vymezení počátků úzce chápané kolonizace problematické a proto
opět nejednotné. Není asi náhodné, že v archeologii, která má k poznání raně
středověkého vývoje nejbližší, poměrně často nacházíme široce chápaný pojem
středověká kolonizace (např. Sláma 1967; Smetánka 1978a). — K bližšímu
určení v rámci předhusitského období slouží zpravidla terminologické dvojice:
vnitřní/vnější, domácí/německá, raná/vrcholná, pro vrcholně středověké období
někdy hovoříme o velké, emfyteutické či purkrechtní kolonizaci atd. (souhrn-
ně cf. Boháč 1982). Nemá tu smysl rozebírat problémy spojené s jednotlivými
náznaky a dokazovat jejich vesměs značně podmíněnou platnost, vyplývající
z jednostranného akcentování a zobecnění určitého aspektu. V době tzv. vnější
kolonizace totiž dnes přisuzujeme rozhodující význam kolonizaci vnitřní (v mě-
řítku země), navíc tyto pojmy chápeme odlišně než početná zahraniční lite-
ratura. Uvedli jsme již, že určení vrcholu kolonizační aktivity představuje slo-
žitý problém, komplikovaný navíc kvalitativními rozdíly v raně a vrcholně
středověkém osídlování. Není pochyb, že terminologické rozdíly či dokonce
nesrovnalosti přetrvávají i XX. konferenci archeologů středověku a budou ještě
dlouho provázet naše studium. Snad by se v užívané terminologii měla čes-
těji objevovat neutrální rozlišení: raně středověké a vrcholně středověké (či
raně feudální a vrcholně feudální) osídlování, příp. kolonizace, výstavba ze-
mě. Ani tyto termíny nejsou vzhledem k nerovnoměrnosti středověkého vývoje
bez problémů, nejlépe však odpovídají současnému stavu studia a přinášejí
relativně nejmenší obtíže.

3. Základy vrcholně středověké vsi

Již při výkladu o středověkém osídlování jsme zdůrazňovali rozdíly mezi
raně středověkou a vrcholně středověkou vesnicí. Počátky vrcholně středověké
vesnice ovšem tvoří samostatnou kapitolu problematiky 13. stol., při jejich
studiu zaujímá právě archeologie závažné postavení a proto se i zde musíme
vznikem vrcholně středověké vesnice zabývat poněkud podrobněji. V uplynu-
lých dvou desetiletích se součástí našeho slovníku stal pojem strukturální
změny středověké vesnice. Základní informační vztah, který archeologie vy-
užívá, je už jistě všeobecně známý. Vychází z rekonstrukce sídelní topografie
a zachycení situace bezprostředně předcházející vesnici stabilizovanou v pů-
doryse dokumentovaném nejstaršími kartografickými podklady. V převážně
většině pozitivních případů bývá jako starší horizont registrováno osídlení
odpovídající závěru raně středověkého období, s různě dlouhým přesahem do
13. stol. (v některých regionech až do 14. stol.). Další studium se potom může
zabývat relací dvou rozdílných sídelních etap. Takto orientované studium
vlastně v základním principu navazuje na postup, který aplikoval dnes již
před více než půl stoletím F. Engel, pokoušející se rozšířit pramennou základ-
nu ke studiu počátků meklenburských vesnic. Běžným východiskem zůstává

povrchový průzkum, hlubší a hlavně bezpečnější pohled samozřejmě vyžaduje archeologické odkryvy většího rozsahu. Proto se i referát na XX. konferenci archeologů středověku opíral o velkoplošné výzkumy, zejména o výzkumy AÚ ČSAV Most v Břežánkách a Jenišově Újezdě na Bílinsku (o. Teplice; cf. Bubeník 1975; Bubeník—Velímský 1986). Oba tyto příklady ukazují sídelní změnu spojenou s vrcholně středověkou strukturální přestavbou, zároveň ale i změny starší, které proběhly někdy ve starší části pozdně hradištního období, snad ve 2. polovině 12. stol. (?). Starší sídelní změny se projevují přesunem osídlené plochy (Břežánky), vznikem nové sídlištní jednotky, vzdálené od prvotního jádra asi 1 km a obklopené zřejmě samostatným ekonomickým zázemím (Jenišův Újezd). K pohybům osídlení docházelo na některých lokalitách už v dřívějším průběhu raného středověku (např. Čimice — Praha 8, Huml 1986), zdá se však, že v jeho závěru četnost změn stoupá. Příčiny těchto změn ale neznáme.

Zvláštní problém otevírají doklady sídlišť rozptýlených do většího počtu sídlištních poloh, na nichž byly situovány snad jednotlivé usedlosti, obklopené příslušným zemědělským zázemím (první příklad publikován z Třebonína, o. Kutná Hora; Smetánka — Škabrada 1975). Nápadné se stává nerovnoměrné rozmístění těchto tzv. sídlišť rozptýleného typu v rámci země. Dosud evidované příklady se totiž soustřeďují do její východní části. Současné studium přechází od základní evidence rozptýlených sídlišť ke snaze o jejich bližší poznání; k prvořadým úkolům jistě patří postižení chronologie počátků těchto struktur. Tento úkol ovšem naléhavě platí pro všechny typy prostorově diferencovaných sídlišť, které registrujeme na konci raného středověku.

Archeologické příspěvky k problematice vývoje vesnice na přechodu mezi raným a vrcholným středověkem známe dnes z různých částí země, leckde ovšem pozoruhodné terénní výsledky teprve čekají na adekvátní zhodnocení (zejm. v jižních Čechách). Postupně stále zřetelněji vystupují i regionální rozdíly. Nikde ovšem naše archeologie neprokázala kontinuitu vesnických sídlištních forem od doby před počátkem 13. stol. Archeologické výsledky zachycují pouze část řešené problematiky, a samozřejmě mohou a musejí vstupovat do diskuse se závěry dalších oborů. Referát si proto všiml názorů, které vznik české vesnice známé z vrcholného středověku kladou už před 13. stol. a vyjádřil se i k příčinným vazbám, do nichž jsou posuzované strukturální změny zařazovány. V této diskusi ovšem rozhodující váha připadá přímému archeologickému ověření na konkrétních uvažovaných lokalitách. Toto překrytí ale zůstává příliš nahodilé a bude mu jistě třeba věnovat soustavnější pozornost. Diskuse se mohla obrátit k předpokladům spojovaným s tzv. románskými půdorysy (celkově Mencl 1980, 166, 592n), k interpretaci rozborů novodobých map parcelačního uspořádání vesnických jader a příslušných plužin (zejm. Žemlička 1974; 1980), k úvaze o vlivu újezdů na stabilizaci vesnice (cf. Boháč 1974, 6; 1986) a k problematice vztahu strukturálních změn středověké vesnice a změn právních, především nástupu tzv. německého práva. Ukazuje se, že u archeologicky ověřených lokalit spadajících do uvažovaných hypotéz či teorií lze počátky vrcholně středověké vesnice sledovat vesměs rovněž až od průběhu 13. stol. Vyjmenovaným faktorům alespoň v dosud posuzovaných případech nemohl připadat určující vliv. Základním argumentem se totiž stává časový rozpor mezi archeologicky datovanou strukturální změnou a chronologií příslušného faktoru. Pro některé faktory zjišťujeme nápadný časový předstih (hypotéza o vlivu románských kostelů, o významu újezdů), u dalších značné opoždění oproti nástupu vrcholně středověké vesnice (teorie o vlivu právních změn ve staré sídelní oblasti).

Existenci raně středověké vesnice uzavřel regionálně rozrůzněný nástup vrcholně středověkých změn. Středověké základní výrobní prostředí se podstatně mění, přizpůsobuje se novým nárokům. Bližší poznávání jednotlivých stránek nového vývoje ukazuje pro nás stále překvapivé regionální rozdíly. S tímto důrazným podmíněním můžeme hovořit o změně stavební podoby usedlosti, o nových technikách dovolujících realizovat podstatně dlouhodobější stavební záměry, o počátcích kontinuálního vývoje půdorysů vesnických jader a příslušných pluzin, o zásadní proměně kulturní krajiny atd. V návaznosti na výklad M. Štěpánka (1969) spojujeme tyto změny s prosazováním vícepolních regulovaných systémů. Konkretizace všech těchto často značně obecných představ je samozřejmě živým problémem, jehož řešení patří k dlouhodobým úkolům několika vědních oborů. Nelze se přitom uzavírat do hranic naší země, jde o otázky evropských dějin a i archeologické studium by tedy mělo kriticky reflektovat např. diskuse o prvním a druhém feudalismu. — Jen připomenout můžeme problematiku vzájemných vazeb mezi strukturálními změnami vesnického prostředí a raným vývojem vrcholně středověkých měst. Dodejme, že výsledky ze SZ Čech ukazují relativně časnou proměnu i v širokém zázemí těch významných měst 13. stol., která nenavazovala na starší sídlištní aglomerace (Most — Klápště 1988; pravděpodobně Louny). Včasný přechod k vesnici nového charakteru jistě významně stimuloval rozvoj městského organismu a pomáhal rychle vyrovnávat velké rozdíly v koncentraci staršího ekonomického potenciálu. Nezbytným předpokladem vzniku významného města 13. stol. proto nemusela být taková výrazná koncentrace projevující se sídlištní aglomerací, důležitá byla celková současná ekonomická síla širokého zázemí.

Sledujeme-li aktuální tendence v archeologickém studiu, nelze ani v našem krajně zjednodušeném pohledu opomenout současné názory o problematice raně středověké výživy. Ocenění této problematiky totiž úzce souvisí s oceněním vrcholně středověkých změn. V nedávné době bylo u nás zveřejněno několik studií předpokládajících pro raný středověk až překvapivě značnou spotřebu potravin. Východiskem se stalo upozornění na vysoké výnosy travoplní přílohové soustavy známé především z jižního Ruska (Beranová 1980, 311; kriticky Šmelhaus např. 1980, 11), poměrně vysoké výnosy uvažované na experimentálních pozemcích (u nás Peške—Tintěra 1985) a modelové předpoklady o množství masa a potravy živočišného původu v pravěké výživě (Neustupný—Dvořák 1983). Souhrn je jistě překvapivý (např. Beranová 1986). Bude ovšem třeba věnovat kritickou pozornost každé z uvedených opor, větší důraz nutno klást i na historický kontext, důsledky feudální renty atd. (k tomu Beranová 1981, 169). Základní výhrada se ale musí týkat samotné povahy užívaných opor, vesměs jde o ukazatele nepřímé a ani jejich shoda neposkytuje důkaz. Přímou výpověď nabízejí i dnes jedině prameny vyprávěcí. A jejich údaje skládají podstatně méně idylický obraz. Širší teritoriální srovnání, jaké provedl již např. v r. 1900 F. Curschmann, zcela přesvědčivě ukazuje těsnou vazbu mezi zemědělstvím 8.—13. stol. a klimatickým vývojem. Nepříznivé klimatické výkyvy zvláště ve dvou či dokonce více následných letech vedly ve společnosti vytv. řející jen minimální rezervy k neodvratné katastrofě, k hladomoru a k epidemiím postihujícím rozs. hlá území. V Čechách si lze samozřejmě připomenout např. výmluvné zprávy z 20. let 12. stol., které zčásti ještě zaznamenal Kosmas (cf. Graus 1957, 486n), a které zároveň zapadaly do širší evropské vlny. Rozbory písemných pramenů ukazují určitou ekonomickou stabilizaci, k níž v jednotlivých částech střední Evropy postupně dochází od 12.—13. stol. (v Čechách cf. vzestup exportu obilí). Zprávy Petra Ži-

tavského z počátku 14. stol. nám však naznačují možnosti a meze onoho „stabilizovanějšího“ zemědělského systému. Svědectví o značném vlivu klimatických poměrů na středověké zemědělství samozřejmě navozují i další otázky, směřující k obecné problematice možností ekonomického růstu ve středověkém zemědělství.

4. Archeologie a studium teritorializace šlechty

K procesu vzniku feudální aristokracie opírající svou moc o vlastní pozemkovou držbu lze pochopitelně přistupovat z různých aspektů a na podkladě různých druhů pramenů. Pro archeologii poskytuje zvláště důležitý ukazatel studium sídel vznikajících ve vývoji od velmožské aristokracie k feudální šlechtě. Nejstarší velmožská sídla, označovaná námi zpravidla jako dvorce, vystupují v písemných i archeologických pramenech uvnitř raně středověkých hradů (Sláma 1986, 19n), důležitý emancipační krok spatřujeme v jejich budování mimo vlastní hradní okrsky, v hradním zázemí. Výrazný přelom odrážející už vlastní vytváření feudální pozemkové držby přináší 12. stol. Od 40. let 12. stol. během zhruba sta let postupně v písemných pramenech zachycujeme šlechtu vázanou již na vlastní pozemkové vlastnictví a spojovanou s lokalitami, v nichž hledáme i raná feudální sídla. Stabilizace nově vytvářené situace se během 13. stol. projevuje vznikem šlechtických hradů a dalších druhů vrcholně feudálních sídel. Tento krajně zjednodušený náčrt (celkově zejm. Třeštík—Polívka 1984) nám slouží pouze k rozlišení základních vývojových etap. Mimořádný význam rozhodně připadal vytváření feudální pozemkové držby, indikovanému pro nás vznikem časných sídel ve venkovském prostředí. Nejde tu jen o závažný předěl ve vývoji šlechty, ale o zásadně důležitý krok, který v širokém měřítku otevíral kvalitativně nové možnosti řízení středověké společnosti. Možnosti nově vznikajícího uspořádání nechceme přeceňovat, rozhodně však jako celek byly oproti dřívějšímu stavu podstatně efektivnější. Teprve v rámci nového majetkového uspořádání se také posléze mohl uplatnit komplex vrcholně středověkých změn.

Archeologický příspěvek k problematice raných feudálních sídel prošel složitým hledáním, jehož kritická rekapitulace bohužel přesahuje možnosti tohoto textu. V tématu, řešeném po tři desetiletí A. Hejnou, se pozornost obrací k několika druhům lokalit. Základní otázky přitom vlastně načrtlo již starší bádání. K. Vogt (1938, 114—115) konstatoval při rozboru písemných pramenů 11.—12. stol. absenci „soukromých“ hradů a upozornil na potřebu archeologicky datovat malá hradiště. Vzhledem k časté situaci na lokalitách jmenovaných v nejstarších predikátech uvažoval o existenci méně nápadných sídelních forem, tj. dvorů apod. Interpretace společenského kontextu archeologicky zkoumaných lokalit zařazovaných mezi časná feudální sídla do značné míry přímo či nepřímo závisí na údajích soudobých písemných pramenů. Referát přednostně vycházel z této relace a věnoval pozornost těmto lokalitám: Třebušín (o. Litoměřice, Zápotocký 1973), Hrušnice u Turnova (o. Semily), Bedřichův Světec (o. Most), Hrobčice (o. Teplice) a Velebudice (o. Most; vesměs nepublikované výzkumy AÚ ČSAV). Při souhrnném pohledu na značně omezené a nevyvážené výsledky studia raných feudálních sídel vystupuje podle našeho názoru význam útvarů označovaných v odborné literatuře jako dvory (historicky správněji, cf. Macek 1979) či dvorce (častěji). V jejich ohrazení předpokládáme významný podíl jednoduchých konstrukcí, různých plotů, prostých palisád. Obranné možnosti takových otýnění (k nim Macek 1976; Smetánka 1978b) jsou nepochybné, rozборы písemných pramenů jim zároveň přisuzují důležitou

úlohu majetkověprávního vydělení. Připomeňme, že právě zřejmý podíl otýnění, nezanechávajících stopy v terénním reliéfu, snižuje naše prospekční možnosti. Samostatné pozornosti se dostalo i otázkám spojeným s tzv. malými výšinnými lokalitami. V řadě posuzovatelných případů se datování uvažované ještě před 15 lety (Hejna 1972, 64) bezpečně posouvá do mladší doby, mimo chronologický rámec časných sídel, předpokládané starší datování zatím nebylo nikde prokázáno. Část referátu byla vyhrazena problematice vztahu mezi vznikem feudálního pozemkového vlastnictví a postupem osídlování země. Na obecné úrovni tato kapitola připomíná i obtíže cesty od pramenů s různě omezenou vypovídací hodnotou k reprezentativním výkladům o problémech celé země, rozdělené ovšem do oblastí s mnohdy značně diferencovaným vývojem. Skládání informací z různých částí země může proto vést ke zdánlivě vyhovujícímu, v podstatě ale nehistorickému zobecnění.

5. Závěr

V celkovém pohledu přechod mezi raným a vrcholným středověkem vystupuje jako složitý a mnohostranně diferencovaný proces. Stále je vnímán jako živá kapitola našich národních dějin, i když jeho význam samozřejmě pocítujeme podstatně jinak, než tomu mohlo a muselo být např. před 50 či 150 lety, v době J. V. Šimáka, V. Novotného či F. Palackého. Archeologii středověku se nabízí vcelku vzácná příležitost: podílet se na řešení aktuálních otázek vztahovaných z dnešní doby do doby minulé před sedmi, osmi staletími. Tato příležitost jistě stojí za soustavné využití. — Referát se mohl dotknout jen některých otázek z rozsáhlé problematiky 13. stol. Přednesená podoba vlastně vznikla výrazným zkrácením širší připravované studie, otištěná verze si vyžádala další značné krácení. (Úplně stranou musel na tomto místě zůstat oddíl věnovaný počátkům měst i oddíl o problematice pohřebišť)

Literatura

- BERANOVÁ, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.
— 1981: Zur Frage des Ernährungseinflusses auf den Gesundheitszustand der Bevölkerung, *Anthropologie* 19/2, 165—170.
— 1986: Otázka velikosti polností k výživě člověka, rodiny a vesnice u Slovanů I v pravěku, *Archaeologica Pragensia* 7, 151—170.
BOHÁČ, Z. 1974: Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech, *Historická geografie* 12, 3—25.
— 1982: Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu, in: *Historiografie čelem k budoucnosti* [Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše], ÚČSD ČSAV Praha, 359—373.
— 1986: Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie* 25, 7—52.
BUBENÍK, J. 1975: Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, AR XXVII, 642—650.
BUBENÍK, J.—VELÍMSKÝ, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice, in: *Archeologické studijní materiály* 15, AÚ ČSAV Praha, 42—49.
CURSCHMANN, F. 1900: Hungersnöte im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte des 8. bis 13. Jahrhunderts, *Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte* VI/1. Leipzig.
GRAUS, F. 1957: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha.
HEJNA, A. 1972: Zu den Anfängen der Fürsten- und Herrensitze im westslawischen Raum, VPS (ODS) VII, 49—76.
HUML, V. 1986: Příspěvek k osídlení severního pravobřeží Vltavy (Praha 8) do počátku 15. století, AH 11, 441—459.
TIREČEK, H. 1857: Běh kolonizační české až do roku 1200, PA II, 362—366.

- KLÁPŠTĚ, J. 1988: Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Gegend von Most (Nordwestböhmen), AFD 32, 35—79.
- MACEK, J. 1976: Týn. Výzkumná zpráva čj. 7660/76 v archivu AÚ ČSAV Praha.
- 1979: Dvůr. Historicko-sémantická analýza. Výzkumná zpráva čj. 8262/79 v archivu AÚ ČSAV Praha.
- MENCL, V. 1980: Lidová architektura v Československu. Praha.
- NEUSTUPNÝ, E.—DVOŘÁK, Z. 1983: Výživa pravěkých zemědělců: model, PA LXXIV, 224—257.
- NOVOTNÝ, V. 1937: České dějiny I. 4. Praha.
- NOVÝ, R. 1979: Vývoj struktury pozemkového vlastnictví na Benešovsku v předhusitské době, SVPP 20, 141—176.
- PEŠKE, L.—TINTĚRA, L. 1985: Pěstování pšenice dvouzrny na žďářeném pozemku, Archaeologia Pragensis 6, 221—229.
- SLÁMA, J. 1967: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech, AR XIX, 433 až 445.
- 1986: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. (Praehistorica XI) Praha.
- SMETÁNKA, Z. 1978a: Přírodní poměry a osídlování Čech v 10.—13. století, AH 3, 331—334.
- 1978b: Diskuse o problematice sídlišť typu „Týn“, AR XXX, 210—212.
- SMETÁNKA, Z.—ŠKABRADA, J. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (po- vrchový průzkum), AR XXVII, 72—85.
- ŠIMÁK, J. V. 1938: Středověká kolonizace v zemích českých. České dějiny I. 5. Praha.
- ŠMELHAUS, V. 1980: Vývoj zemědělské výroby v českých zemích v době předhusitské. (Zemědělské muzeum — Prameny a studie 21). Praha.
- ŠTĚPÁNEK, M. 1969: Strukturální změny středověkého osídlení, ČSČH XVII, 457—488, 649—680.
- TŘEŠTÍK, D.—POLÍVKA, M. 1984: Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, ÚČSD ČSAV Praha, 99—133.
- VOGT, K. 1938: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Reichen- berg—Leipzig.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1973: Pozdněhradištní nálezy z Třebušína. Otázka opevněných sídel z doby rané kolonizace 11.—12. století na severním Litoměřicku, Litoměřicko 10, 5—25.
- ŽEMLIČKA, J. 1974: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, PA LXV, 419 až 465.
- 1978: K charakteristice středověké kolonizace v Čechách, ČSČH XXVI, 58—81.
- 1980: Vývoj osídlení do ního Pohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Zusammenfassung

Die tschechische Archäologie und das Studium der Problematik des 13. Jahrhunderts

Unter dem Begriff „Problematik des 13. Jahrhunderts“ verstehen wir die simplifizierte Bezeichnung der Problematik des Übergangs zwischen dem frühen und dem hohen Mittelalter. Chronologisch überschreitet diese Periode dank dem Charakter der behandelten Fragen oft die untere sowie die obere Grenze des 13. Jahrhunderts. Die publizierten Thesen beschränken sich auf folgende Fragen: A. Fortgang der mittelalterlichen Besiedlung, ihre Periodisation und Terminologie. Betont wird die Langfristigkeit dieser Besiedlung, derer Anfänge bereits in die Zeit des Slaweneinzuges zu datieren sind. Gleichzeitig wird der wesentliche Unterschied zwischen dem Charakter der früh- und hochmittelalterlichen Besiedlung betont. In der Terminologie wird die neutrale Unterscheidung empfohlen, d. h. die früh- und hochmittelalterliche (oder früh- und hochfeudale) Besiedlung, eventuell die Kolonisation, der Landesausbau. B. Anfänge des hochmittelalterlichen Dorfes. Die Aufmerksamkeit konzentriert sich auf das Zentrum des Landes, das ältere Siedlungsgebiet, wo die eigenen Anfänge des hochmittelalterlichen Dorfes erst seit dem 13. Jahrhundert zu verfolgen sind. Die vorausgesetzte ältere Tradition der dörflichen Siedlungsformen wird durch archäologische Grabungen nirgends in Böhmen bestätigt. C. Archäologie und das Studium der Territorialisierung des Adels. Im Prozeß der Entstehung der Feudalaristokratie, die ihre Macht auf ihren eigenen Grundbesitz stützt, sehen wir den wesentlichen Schritt, der in einem breiten Ausmaß qualitativ neue Möglichkeiten der Verwaltung der mittel-

alterlichen Gesellschaft eröffnete. Diesen Prozeß verfolgen wir seit dem 12. Jahrhundert und besonders seit seiner 2. Hälfte, und seine Vollzogen stellte eine der Grundvoraussetzungen der effektiven Anwendung der hochmittelalterlichen Änderungen dar. Bei dem Gesamtanblick der bisherigen archäologischen Ergebnisse des Studiums frühfeudaler Sitze steigt unserer Meinung nach die Bedeutung der Gebilde, die in der Fachliteratur als Höfe (bzw. curiae) bezeichnet werden. Wir nehmen an, daß sie mit einfachen Konstruktionen, verschiedenen Zaunen und Palissaden umgeben waren. Die publizierten Thesen stellen eine verkürzte Version der vorbereiteten Studie dar.

